

Od vzhoda, v operativni prostor 15. divizije NOV in POJ, se je zagrizla močna nemško-domobranska postojanka v Novem mestu. Tu je ostala glavčina 3. domobranskega bataljona pod poveljstvom Vuka Rupnika, oporo pa je imela v Kostanjevici na Krki. Širjenje domobranske moči po dolini dolnje Krke so uspešno zavrle enote 15. divizije, ki so začele naskakovati in oblegati Novo mesto.

V Kočevje, na sredino prejšnjega operativnega prostora 18. divizije NOV in POJ, se je zadržala druga taka nemško-domobranska postojanka. Tam sta se nastanili preostali dve četi, tretja in sedma, 3. domobranskega bataljona. Toda postojanka v Kočevju je bila silno osamljena, njeno preskrbovanje pa zelo oteženo, zato so slovenski izdajalski strategji od severa v to smer premestili 2. domobranski bataljon. Ta se je s štabom in eno četo nastanil v Šmarju-Sap, z eno četo v Grosupljem, z dvema nadaljnjima pa v Velikih Laščah. Za oporo sta jim bili še postojanki na Škofljici in v Črni vasi na Barju, nameravali pa so jih okrepiti tudi s postojankama na Turjaku in na Robu.

Od zahoda proti Kočevju je pritísnil novi, 4. domobranski bataljon s štabom v Logatcu. S te strani in z naslonom na močno nemško garnizijo na Rakeku so nastale tri nevarne postojanke: v Cerknici, v Begunjah ter v Grahovem pri Cerknici. Bile naj bi izhodišča za posege na Bloke in v Loško dolino.²¹

Izmed vseh najnevarnejša je bila domobranska postojanka v Grahovem. Če bi štab 14. divizije to postojanko dopustil, potem partizani nikoli ne bi vedeli, kakšna nevarnost se jim bliža z Rakeka. Treba jo je bilo nemudoma uničiti, in to še preden bi se v njej sovražniki lahko premočno utrdili . . .

Uničenje domobranske postojanke v Grahovem

Zapoved za napad na domobransko postojanko v Grahovem je štab 14. divizije napisal 22. novembra 1943. Z njo je določil, da bo neposredni napad na vas Grahovo in uničenje domobranske posadke izpeljala Tomšičeva brigada, ki ji je dodelil oddetek z gorskimi topom 75 mm, za zavarovanje napada proti Cerknici, Begunjam, Velikim Laščam, Sodražici in Gornjemu Jezeru pa bo poskrbela Šercerjeva brigada, ki bo dve četi prispevala tudi v rezervo. V nadaljevanju zapovedi je zabilčal, da je treba vse priprave in premike izpeljati v najstrožji tajnosti. Pristavil je tudi, naj brigadna štaba poskrbita za medsebojno povezavo, sporazumno s divizijskim sanitetnim referentom dr. Stankom Pircem-Lojzetom pa naj določita, v kateri vasi bo previjališče.

Nazadnje je še pripomnil, da se bo štab divizije med napadom zadrževal pri divizijski rezervi v vasi Strmca.

Oba brigadna štaba sta se dogovorila, da bo previjališče v vasi Ulaka. Poskrbela sta tudi, da podnevi nihče z Ulake ali Radleka ne bo zapustil domače hiše; za to so skrbele okrepljene straže okoli obeh vasi. Gorski top 75 mm so topničarji prikrili s ponjavo v enem izmed skednjev poleg brigadne kuhinje, kjer tudi domači niso imeli kaj iskati. Čete so morale počivati, borci pa niso smeli pohajkovati med hišami. Edino patroljo je komandant Tomšičeve brigade Stanko Semič-Daki poslal čez Bloško Polico in Bločice, vendar je borcem naročil, da morajo brž panično bežati, če bodo naleteli na domobrance. Tako so dopoldne tudi naredili. Iz tega je izdajalska družčina v Grahovem sklepal, da se ji še ni treba bati partizanskega napada.²²

Iz zapovedi za napad izhaja, da obveščevalna služba štaba 14. divizije ni imela zanesljivih podatkov o številčni moči in oborožitvi domobrancev v Grahovem. Njihovo število je nekoliko precenjevala, saj je menila, da jih je okoli 100. Oboroženi da so s puškami in mitraljezi, nastanjeni pa v štirih poslopih, ki pa niso utrjena. Straže držijo ob glavnih cestah, ki vodijo v vas, ali imajo zaseden tudi zvonik, pa ni bilo znano.

Glede na to so ob brigadnem poveljniškem posvetu sklenili, da bo 4. bataljon napadal od severovzhoda, 2. bataljon na čelu z Jožetom Boldanom-Silnim, ki je Grahovo natanko poznal, pa od jugozahoda. Vas bi bilo treba skrbno preiskati od hiše do hiše. To bi morali narediti 1. in 3. četa, še pred tem pa bi morala 2. četa (Uršičeva) 2. bataljona obkoliti župnišče in cerkev, da bi s tem preprečila zasedbo obeh zgradb in zvonika. Oba bataljona bi morala napasti 23. novembra ob dvaindvajsetih, in to na znak z raketo.

Pomoč napadeni domobranski postojanki od Cerknice bi moral preprečiti 2. bataljon Šercerjeve brigade, ki je dobil na voljo en protitankovski top. Zasedi je moral položaje med Marofom in Slivnico ter se tam dobro utrditi. Katera enota je šla v zasedo h Gornjemu Jezeru, da bi zavarovala smer od Otoka in Vrh Korena, ter kako sta se razvrstila 1. in 3. bataljon Šercerjeve brigade v zasede proti Sodražici in Velikim Laščam, ni natančno znano.

Pri 2. in 4. bataljonu Tomšičeve na Ulaki je bila tistikrat večerja zelo zgodaj, že ob sedemnajstih. Po večerji je komandant 2. bataljona Jože Boldan-Silni partizanom pojasnil, da bodo šli v napad na domobransko postojanko v Grahovem. Potem je poklical komandirje čet in jim razložil načrt za napad, ob osemnajstih pa je ukazal začetek pohoda. Po dveh urah hoje so prišli do kapelice pod Sv. Miklavžem.

kjer so se trije bataljoni razšli: 2. bataljon Šercerjeve je krenil na desno, da bi ob vznožju Slivnice prišel do Marofa, 2. bataljon Tomšičeve se je spustil po žlebu k izvru, da bi obšel grahovske njive in obkolil Grahovo od jugozahoda, 4. bataljon Tomšičeve pa je zavil proti Perkosu, da bi se razvil v strelsko vrsto od severovzhoda (glej skico št. 36 na str. 501). Pod nogami je bilo kakšnih 15 cm snega, ki se je z neba usedal na zemljo, pomešan z dežjem. Kazalo je, da so domobranske straže budne, okoli vasi so migotale žepne električne svetilke.²³

Vsekakor bo zanimivo vedeti, kaj je tačas počela nasprotna stran, predvsem pa, kako so se domobranci nastanili v Grahovem. Glavno postojanko so si omislili v nekdanji Krajcevi hiši, kjer so bile gostilna, pekarija in trgovina. Šlo je za močno grajeno zgradbo. Pred njo je bila cestna tehtnica, za hišo skladišče, za skladiščem pa čebelnjak. Poveljniška pisarna s kuhinjo je bila v manjši Krajcevi hiši, kjer je imel Krajec obratno pisarno (tam je zdaj gasilski dom). Veliki Krajcevi hiši nasproti in onstran ceste je stala cerkev z zvonikom, v katerem so imeli domobranci dve težki bredi, pri cerkvi pa je stalo močno grajeno župnišče. Nekakšno predstražo so domobranci imeli še v Drobničevi Fužini, kjer so postavili minomet 81 mm, zasedli pa so tudi bunker pred sokolskim domom, kjer so imeli še eno težko bredo.

Iz posadke na Fužini je tisti večer skrivoma odrinila proti Blokam močnejša bojna patrulja, ki je štela 26 mož. Med potjo ni nikjer trčila na partizane. Pregledala je celo hangar pri Fari v Novi vasi, potem pa krenila na Velike Bloke in od tam na Veliko Slivnico. Šele med zadnjim delom poti so ti domobranci zaslišali streljanje iz Grahovega. Spoznali so, da matični postojanki trda prede, toda še pomislili niso, da bi ji pohiteli na pomoč. Rajši so se podvzivali na varno v Cerknico.

In kako so ukrepali domobranski poveljniki? Menda so nekaj zaslutli. Stotnik Vincenc Fortuna je 23. novembra poklical v Logatec na posvet poveljnike iz Begunj, Cerknice in Grahovega. Če smemo verjeti njegovim spominom, so na posvetu sklenili, naj se grahovska posadka še tisti večer umakne v Cerknico, nakar so se Jože Kranjc, Rado Petrovič in Franc Kremžar-Cezar odpeljali z motornimi kolesi proti Rakeku in Cerknici. Z njimi je odbrzel tudi pesnik Franc Balantič. Po ravnanju teh poveljnikov ne kaže, da bi dobili ukaz za umik iz Grahovega, kajti v Cerknici jih je Franc Kremžar-Cezar povabil na kolino h Krajcu v Grahovo, rekoč da tako dobrih krvavic in jetrnih klobas ni nikjer na svetu. Tam se jim je namesto Jožeta Kranjca pridružil Lojze Debevec, Krajčev iz Begunj, in še nekaj domobranskih veljakov, ki so se jim ob Kremžarjevem pripovedovanju poredile sline.

Naložili so se v dva osebna avtomobila in se odpeljali proti Grahovemu.²⁴

Medtem sta 2. in 4. bataljon Tomšičeve že obkolila Grahovo. Komandant 2. bataljona Jože Boldan-Silni je natančne podatke o postojanki in o tem, v katerih hišah spijo izdajalci, dobil pri mesarju Tratniku. Silni je vas tako dobro poznal, da je 2. četo pripeljal od Matovža, ne da bi kje trčil ob domobranske straže, nato pa jo neopazno razvrstil okoli župnišča in cerkve, kjer so partizani čakali na povelje za naskok. Prva četa je pritiskala v strelcih po njivah in skozi vrtove od Kamne gorice, tretja pa od žleba pod Slivnico, tako da je z levim krilom zaprla izstope pri Modicu, z desnim pa je začela preiskovati domačije na sredi vasi. Tri čete 4. bataljona so postojanko v strelcih oklenile z vzhoda in prišle do prvih hiš. Podatke, da imajo domobranci eno od postojank na Fužini, kjer jih je 22, je začasni komandant 4. bataljona Anton Gregorič-Jakec dobil v trafiki pri Zavrlovih. Takoj je usmeril tja bataljonsko glavnino (glej skico št. 36 na že omenjeni strani).

Drugi bataljon Šercerjeve takrat še ni postavil zasede pri Marofu, zato sta avtomobila z domobranskimi častniki, ki so šli na kolino h Krajcu, neovirano pripeljala skozi Martinjak. Prvi, v katerem je bil razvpiti komandant grahovske postojanke Franc Kremžar-Cezar, ki sta ga spremljala gorečnejš Lojze Debevec iz Begunj in pesnik Franc Balantič, je zapeljal v Grahovo prav na cestno tehtnico pred Krajevo hišo. Bila je enkratna priložnost, zato je Jože Boldan-Silni nemudoma ukazal, naj puškomitraljezec Ivan Klopčar strelja. Nočni mir je preparal dolg rafal, ki je preresetal domobranski osebni avto. Iz njega so planile štiri sence: vsi so ušli brez praske, samo grahovski komandant Franc Kremžar-Cezar je bil prestreljen skozi medenico. Čakala jih je torej nekoliko drugačna pojedina, kakor so računali v Cerknici.

Poročnik Rado Petrovič v drugem avtu je zadnji hip doumel, da mu grozi past, zato je vozilo obrnil, da bi pobegnil nazaj v Cerknico. Toda medtem je 2. bataljon Šercerjeve pri Marofu že zasedel cesto. Le škoda, da so borci na avto udarili prezgodaj. Zaradi tega se je moralo vozilo še enkrat obrniti, tokrat proti Grahovemu. Zaskrbljeni potniki so ustavili daleč pred Modicevo hišo, nato pa se splazili do obkoljenih sobojevnikov.²⁵

Jože Boldan-Silni ni več okleval. Izstrelil je raketo, znak za splošen napad, čeprav bi se po dogovoru moral začeti šele ob dvaindvajsetih. Anton Gregorič-Jakec je svoje partizane popeljal v napad na Fužino, iz katere so domobranci bežali kakor podgane. Največ je zbežalo bosih po vodi pod jezom, le dežurni je zaostal. Tega je namestnik komandirja 1. čete 4. bataljona Jože Zabukovec-Miklavž zagrabil za nahrbtnik in

mu vzel puško, vendar se mu je domobranec iztrgal in planil navzdol čez lesene stopnice. Pa ni prišel daleč. Miklavž ga je dobil na muho, ko se je zavihtel čez plot ob Grahovščici, od koder je cepnil kakor vreča. Rešila sta se Franc Drobnič in Jože Rudolf, ki sta jo ucvrla po svoje, pa tudi Tone Boldan, ki se je za las izmaknil rafalu iz Jakčeve brzostrelke, potem pa se skrnil med sode v korito.

Na Fužini so partizani dobili bogat plen, zlasti opremo in strelivo, na fužinskem dvorišču pa jih je čakal tudi minomet 81 mm s polnim vozom min. Domobranec Janez Volek iz Polšečega, ki je hotel priti do nahrbtnika, pa je v zameno dobil dobro merjen strel iz partizanske puške.

Od Fužine je 4. bataljon zavil proti bunkerju pri sokolskem domu, ki pa ga ni bilo mogoče braniti, kajti partizani so obšli strelne line in presekali umik v osrednjo postojanko v Krajcevi hiši. Domobranci so ga morali na hitro zapustiti. Med umikom čez strugo potoka Grahovščice je po njih udaril Vlado Drobnič-Lado, to pa je branilce prisililo, da so v strugi pustili težko bredo, ki jo je komandir Ludvik Vider-Ludve z zadovoljstvom vključil v oborožitev 1. čete. Še pomembnejše od tega je bilo, ker je bila s tem očiščena vsa vzhodna stran Grahovega.²⁶

Po znaku za napad je vod 2. čete 2. bataljona, ki sta mu poveljevala vodnik Dinko in politdelegat Matija Nosan, skočil k župnišću. Vodnik Dinko se je z naperjenim revolverjem na boben postavil k vratom, Nosan in še en partizan pa vsak za en steber pred vrati. Nekaj časa so tiho čakali, nakar se je slišala hoja po stopnicah in škrtanje ključa, potem pa je nekdo pokukal ven. Dinko je hotel vedeti kdo je, toda namesto odgovora mu je Nemeč v usta potisnil bombo, med umikom pa je od zgoraj, iz župnišča ali zvonika dobil še rafal v hrbet. Še preden sta se Nosan in njegov tovariš znašla, so bila vrata župnišča spet trdno zapahnjena.

Potem je moral župnišče napasti vod pod poveljstvom Ivana Perhaja-Gorenca, ki je odpor brž obvladal. Pri tem se je zlasti izkazal puškomitraljezec Ivan Klopčar iz Bizovika, ki je pred italijansko kapitulacijo prisilno služil pri beli gardi. Znotraj župnišča so partizani dobili tri Nemce. Župnik Wester je trdil, da ni ne v njegovem domu ne v cerkvi nobenega domobranca, sicer bi bil plamen že ponoči zajel obe zgradbi.

Vodnik Anton Krašovec-Kras je že takoj na začetku ujel dva domobranca. Prvi je pribežal od cerkve in se ponoči pomešal med partizansko strelsko vrsto. Krašovec se je priplazil k njemu in ga

zgrabil rekoč: »Hop, ti pa nisi naši!« Drugi domobranec pa je bil zapahnjen v svinjaku.²⁷

Medtem sta 1. in 3. četa preiskovali hiše zahodno od cerkve in župnišča. Tam sta presenetili in polovili še 15 domobrancev, pa tudi nekaj njihovih priležnic ali izdajalk. Nekatere so bile celo iz Ljubljane. Vsem so zvezali roke, jih zaprli v neko klet in dobro zastražili.

Kljub natančnemu pregledovanju hiš se je kak domobranec zagotovo izmuznil. Posebno srečo je imel tisti, ki si je poiskal zavetje pri mesarju Tratniku. Ob prihodu v spalnico je puškomitralješka trojka na čelu z Metodrom Klunom opazila razmočene čevlje, ki so bili vojaškega izvora. Na vprašanje, čigavi so tisti čevlji, je Tratnik odvrnil, da so njegovi, toda po vojni je priznal, da so bili od domobranca, ki je zlezel pod dvodelno zakonsko posteljo, na kateri sta ležala Tratnik in njegova žena. Zakaj je zaščitil tistega izdajalskega vojaka, pa Tratnik ni povedal.

Malo po trindvajseti uri je prišla pomoč peš od Cerknice. Bilo je kakšnih dvajset domobrancev, med njimi Ivo Pakiž, ki pa jih grahovski niso prepoznali, ampak so vžgali po njih. Ko so se naposled le razpoznali, so se priključili branilcem in potem z njimi delili nadaljnjo usodo. Le ena mitralješka trojka se je izgubila in med vračanjem proti Cerknici ob šestih zjutraj zašla v zasedo 2. bataljona Šercerjeve brigade, ki pa mu je med spopadom prepustila svoj puškomitraljez.

Poudariti pa velja, da je ta skupina domobrancev čiščenje vasi zelo zapletla. Dolgo časa so bili domobranci in partizani po vrtovih čisto pomešani. V najhujši zagati je bila 2. četa 2. bataljona, ker so se ti sovražniki prebijali v postojanko prav skozi njene položaje. Tam se je v smrtni nevarnosti znašel tudi bataljonski komandant Jože Boldan-Silni, kajti redki grahovski domobranci so ga prepoznali. Klicali so ga po imenu in malo je manjkalo, da ga niso zvalili v past. Eden se je vdal, potem pa mu prijateljsko namignil, da sta v bližnjem svinjaku še dva. Ko se je Silni med kupi gnoja usmeril tja, je z nekakšnim dodatnim čutom zapazil, da nekdo meri nanj z brzostrelko. Vrgel se je za gnoj, v tem pa je začelo kar vreti iz brzostrelke.

Do enih po polnoči so partizani stisnili domobrance v štiri zgradbe na sredi vasi, vas pa očistili. To je omogočilo uporabo gorskega topa 75 mm, ki ga je Zdravko Lozej-Pat ukazal privleči čisto do Krajcevega kozolca. Od tam je pomeril v staro Krajcevo hišo, kjer so imeli domobranci kuhinjo in poveljniško pisarno. Učinek obeh granat, ki sta zadeli v polno, je bil tako temeljit, da se je prednja stena podrla kakor stolp iz domin. Med domobranci pa ti granati nista povzročili žrtev, ker so se iz hiše že prej umaknili. Preudarni komandir 3. čete Ivan

Zore-Jernej in vodnik Anton Dremelj-Ante sta takoj zavzela podrtó zgradbo. V njej je četa zasegla veliko suhih klobas in druge hrane.²⁸

Prva četa 4. bataljona se je Krajcevi hiši, kjer je bila osrednja domobranska postojanka, približala skozi Jernejčkovo in Bovščevo hišo. Partizani so na okna postavili mitraljeze, v nasprotna okna pa metali bombe.

Po teh uspehih je prišlo do daljšega zastoja. Gorski top ni bil na takem položaju, da bi njegove granate lahko zadevale osrednjo postojanko. Poleg tega je bilo temno kot v rogu. Partizani so si lahko pomagali samo z lahkim minometom. Njegove mine so imele precejšen učinek, če so le priletele skozi okna. Zato so morali domobranci zapustiti še nekaj obrambnih točk.

Ker ni bilo nikomur jasno, kam in kako privleči top, da bo mogoče izrabiti njegovo rušilno moč, je Stanko Semič-Daki velel, naj 4. bataljon naskoči od vzhoda. To povelje je bilo usodno za komandirja 2. čete Štefana Lovšina, ki se je zapodil na juriš iz zaklona ob Grahovščici. Bil je zadet v trebuh, umrl pa je v hudih mukah šele med prevozom do Babnega Polja. Padel je tudi partizan, ki se je umikal po lestvi od luknje na podstrešju, kjer je skušal ukrotiti domobrance s puškomitraljezom.

Z jurišem 4. bataljona ni bilo nič. Borci so zahtevali, naj domobransko postojanko razbijejo topovi. Daki si tisti trenutek ni vedel pomagati drugače, kakor da med partizani okrepi pogum. Pri Modicevih, kjer se je začasno nastanil s štabom, je dal zavreti vina, ki so ga začeli deliti komandantom in komandirjem; ko pa tega ni bilo več, so začeli prezeble napadalce bodriti z domačim žganjem, ki so ga stočili cel 35-litrski sodček. Dobili so ga vsi, tudi navadni borci.²⁹

Med predahom so partizani pozvali domobrance, naj se vdajo, vendar so se ti samo krohotali. Prepričani so bili, da jim bodo Nemci kmalu prišli na pomoč.

Malo pred tretjo uro po polnoči je štab Tomšičeve brigade obiskal divizijski komandant Mirko Bračič. Poudaril je, da mora domobranska postojanka v Grahovem pasti za vsako ceno. Ostro je grajal topničarje, ki so oklevali s predstavljivo gorskega topa pred pošto, tako blizu osrednje domobranske postojanke, da so bili v nevarnosti zaradi lastnih topovskih granat. Bračičeva ostrost pa je le zalegla in nekaj pred četrto uro so začele granate že butati ob zidove Krajceve gostilne. Zračni pritisk je bil tako silovit, da so se morali topničarji pred vsakim strelom zamakniti za zid bližnje hiše. Nevarni so bili tudi okruški ometa in kamenja.

Še huje je bilo znotraj postojanke. Med udari granat se je zaradi drobljenega ometa vrtinčil zadušljiv prah, v katerem se ni dalo dihati,

torej tudi ne zdržati. Vrh tega so klestili po branilcih granatni drobci. Med prvimi je kos granate raztreščil glavo poročnika Rada Petroviča, poveljnika cerkniške postojanke. Tako so bili maščevani ujetniki 3. bataljona iz Cerknice, ki so jih Nemci postrelili na Zahribencah ravno po zaslugi Petroviča, ki je bil zakrinkan v Cigana, da je bil odvraten celo nemškimi vojakom.

V kadeči se postojanki se domobranci niso več krohotali. Do takrat jih je popadalo že 38. Klečali so in vili roke proti nebu, da bi si od boga izprosili rešitev. Le malo je bilo takih, ki so hoteli postati mučeniki. Ranjeni komandant Franc Kremžar-Cezar, ki je že od prvega partizanskega rafala nemočen opazoval zdelane in bojno neizkušene brambovce, je izbuljil oči in s povzdignjenim prstom zažugal: »Molite, fantje, umreti bo treba!«

Pa ga niso poslušali. Mladi kmečki ljudje so premišljevali le o tem, kako bi se rešili iz tistega pekla. Najprej so zbežali na nasprotno stran zgradbe, kjer je bilo mogoče vsaj dihati, brž potem so pomislili na izpad, toda partizani so imeli pod ognjem vse izhode iz Krajceve hiše.³⁰

V tem so se partizanske enote preuredile za napad. Četa 4. bataljona so skušale vdreti skozi skladišče in trgovino, komandir Torčič Sluga-Lim pa je 1. četo 2. bataljona popeljal prek ceste, da bi napadala v kritju domačije Tastarih (glej skico št. 36). Od tam je pritličje Krajceve hiše z lahkim minometom uspešno obstreljeval Marjan Jager-Ris. Mine so letele skozi okna in treskale v notranjosti, da je od tam prenehal vsak odpor. Utišal je tudi zidano utrdbo pred trgovino, od gornjih oken pa se ni dalo pregnati branilcev, ker mine niso mogle zleteti v notranjost. Navadno so se s pokom razletele že na okenskih okvirih ali na strešni opeki.

Kljub temu je komandir Lim zapovedal, naj puškomitralješka trojka pod vodstvom Ladislava Ferfolje-Lada zavzame bunker pred trgovino. Ferfolja in njegov pomočnik sta se pognala k bunkerju, toda tisti hip je skozi okno nad trgovino priletela italijanska ročna bomba junaškemu puškomitraljezcu točno na glavo. Pogledal je svojega pomočnika in zapazil, da mu je obraz zalila kri, sam pa je bil ves matast, toda dobil je le nekaj prask. Lim ga je vnovič poslal v bunker, pri tem pa so komandir in drugi borci z brzostrelkami, mitraljezi in puškami streljali po oknih v prvem nadstropju. Tokrat je Ferfolja s pomočnikom bunker brž zavzel. Tam je padel nemški major, pri katerem je Ferfolja dobil 90.000 lir gotovine, zlato uro in pištolo. Denar in uro je izročil Limu, pištolo pa zadržal. Toda od bombnega treska je bil Ferfolja tako omamljen, da je mrtvememu Nemcu pozabil sezuti škornje, čeprav je obutev nujno potreboval, saj so bili njegovi čevlji

raztrgani do konca. To napako pa je popravil komandir Lim, Nemca je sezul in Ferfolji prinesel škornje rekoč: »Na jih, saj si jih zaslužili!«

Zavzetje bunkerja pred trgovino je omogočilo takojšen vpad v pritličje. Tja je skozi odprtine, ki so jih naredile granate, prodrli vod 4. bataljona, ki sta ga povedla v naskok vodnik Tone Ilenič in politdelegat Alojz Vraničar. Ta je vdrl skozi okno z jeklenimi križi, na katerega je prej tolkel gorski top. Dvignil je in upognil zvite križe, potem pa skočil v prostor, kjer je ležalo devet domobranskih trupel. Pri padlem domobranskem poročniku Radu Petroviču je dobil pištolo beretto in italijansko brzostrelko, vodnik Ilenič pa mu je odvzel uro. Tudi v sosednji sobi so granate pobile 9 domobrancev, med njimi častnika Lojzeta Debevca. V pritličju so zaplenili tudi tri puškomitraljeze ter veliko pušk, bomb, streliva, čevljev in vojaške opreme. Z nasprotni strani, skozi okna in trgovino so vdrli borci 1. in 2. čete 2. bataljona. Komandirja Lojze Uršič in Torčl Sluga-Lim sta v pritličju ujela nekega domobranca, ki so ga poslali v prvo nadstropje s pozivom na vdajo, toda potem je še on streljal in metal bombe od tam. Ti strelji in bombe so ranili Antona Zupanciča-Marjana, Stanka Filaka-Vuka in Radivoja Lovca-Dona. Ni kazalo drugega, kot da pritličje s trgovino in skladiščem zažgejo.³¹

Domobranci so bili precej zdelani. Poslej so pazili le še na stopnice, da napadalci ne bi prodrli v prvo nadstropje. Zato niso mogli obstreljevati prehodov, po katerih so borci odnašali iz trgovine in skladišča vse, kar je bilo kaj vredno. Zlasti jim je prišel prav petrolej, ki so ga dobili v Krajcevem skladišču. Z njim so polili pod, pohišstvo in slamo, ki so jo pridno nosili od zunaj. Ko je bilo vse pripravljeno za požig, so spei pozvali domobrance na vdajo. Ti so začeli kričati, da se vdajo, toda ko je zakoračil proti obleganim divizijski komandant Mirko Bračić, so nanj streljali. Prehuknjali so mu titovko in površnik. To je izzvalo njegov bes.

Za otepi slame so bili na vrsti ujeti domobranci z ženskami vred. Bilo je 17 izdajalskih vojakov in nekaj manj deklet, baje tudi dva ali trije starci. Divizijski komandant Mirko Bračić je velel Francetu Grudnu-Švejku, začasnemu političnemu komisarju 4. bataljona, naj jih postreli, vendar se je Švejk temu uprl. Tudi Daki je ugovarjal, češ da njegovi borci ne bodo ubijali starcev in žensk. Tako se je potem res zgodilo: priležnicam, izdajalkam in starcem so prizanesli, 17 domobrancev pa so postrelili. To se je zgodilo malo pred svitom, nakar je iz spodnjih prostorov buhnil grozoten plamen.

Ko sta bila skladišče in trgovina že v ognju, so planili na okna novi domobranci, beli od ometa kot mlinarji. Kdo ve, od kod so se vzeli: ali so poskakali čez goreče stopnice ali se izvili iz drugih skrivališč. Trije

Konec domobranske postojanke v Grahovem (foto Jože Petek)

so skušali pobegniti mimo skednja od Tastarih, a za voglom jih je čakal Stane Šušteršič-Boštjan. Prvi se mu je strgal iz rok, pa so ga podrle krogle, nadaljnja dva je Boštjan ukrotil živa. Drugim partizani niso dali priložnosti za beg. Sam Bračić je streljal po njih z brzostrelko in še mnogi drugi so ga posnemali. V izdajstvo zavedeni mladi ljudje so umirali, obešeni čez okenske okvire, ali pa so končali v plamenih. Ob kapitulaciji Italije tako prizanesljivi partizani po nemški ofenzivi niso več poznali nobene milosti. Neusmiljeno so obračunali z domobranci.³²

Medtem so na strehi goreče hiše zagledali nenavaden prizor. Partizani so opazili, da je neki domobranec splezal iz dimnika, odkoder naj bi streljal. Brigadni komandant Daki je brž ukazal, naj dimnik prežagajo z rafali iz težke brede. Storili so, kakor je zapovedal: dimnik je z domobrancem vred zgrmel po tleh. Toda v resnici ni lezel iz dimnika, ampak se je spuščal vanj. Široka in sajasta dimna cev je bila za kmečke ljudi edini izhod, da so se rešili plamenov. Drug za drugim so se dričali v klet. Ko jim je breza dimnik skrajšala, je bil beg še lažji.

Iz Krajceve kleti se je skušala večina prebiti skozi okna, vendar so na njih obviseli; sedem domobrancev pa se je spomnilo na cestno tehtnico ter se po kanalu splazilo pod njo. Tehtnica je bila na debelo prekrita z ometom in drugimi ruševinami. Čeprav so v njej trpeli žejo in vročino, je bilo to le manj od strahu pred partizani. Dva sta bila

ranjena, eden tako hudo, da so mu morali zatiskati usta, ker je tulil od bolečin. Toda partizani so imeli druge skrbi. Mislili so tudi, da so se vsi sovražniki scvrli v prvem nadstropju.³³

Tačas se je že povsem zdanilo. Partizani so se pripravljali na odvoz plena, ki je bil res velik. Po Grahovem so zbirali voznike s konji za odvoz streliva, hrane in drugega blaga. Takrat pa so iz lin na zvoniku odjeknili novi strelji. Najprej je dobil strel skozi prsi brigadni kurir Anton Velišček-Zoran.*

Bataljonski komandant Jože Boldan-Silni je doumel, da se je župnik ponoči grdo lagal, komandant 14. divizije Mirko Bračič pa je umikajoče se čete nemudoma obrnil, češ da morajo ugonobiti še tiste domobrance, ki so se potuhnili v cerkvi in zvoniku.

Partizani so neustrašeno napadli. Topničarji so pomerili in zvonik zadeli v polno, toda domobranske strele so utišali le za kratek čas. Cerkev je bilo treba zavzeti in uničiti. Napadalce, ki so skočili v strelce, je izza vogala Jernejčkove hiše ščitil Metod Klun s puškomitraljezom. Po linah v zvoniku je nabijal s kratkimi rafali. Ko je menjaval šaržer, je bil malce nepreviden in dobil je strel skozi prsi. Omahnil je operativnemu oficirju dr. Ladu Lovrenčiču v naročje, nakar so ga obvezali in odnesli. Nič bolje se ni godilo komandirju Ludviku Viderju-Ludvetu, ki se je hotel povzpeti po stopnicah v zvonik. Na glavo mu je priletela italijanska ročna bomba, da so ga morali odnesti nezavestnega. Le vodnik Anton Dremelj-Ante je dobil manj nevaren podkožni strel, ki ga je prevrtal na hrbtu v dolžini 15 centimetrov.

Njegovi borci so medtem cerkev že zavzeli, čeprav so okoli vrat in zvonika padale ročne bombe. Pri tem se je posebej izkazal topničar Janez Martinčič-Klopčar iz Cerknice. Anton Ilenič pa je napadel tudi župnišče. Ker so bila vrata zaklenjena, je z zbrojevko prestrelil ključavnico. Ob pregledu župnišča je naletel na deset opuščenih ležišč. Župnik in kaplan sta mu pojasnila, da so tam spali domobranci, ki pa so stekli ven že po prvih streljih. Nato je zahteval, naj pozoveta domobrance iz zvonika na vdajo. Ker le-ti niso ubogali niti kaplana Vinka Šege, je komandant Daki ukazal, naj iz cerkve odnese monštranco in druge dragocenosti. Tačas so borci v cerkev nanесли slamo, klopi

* Domneva nekaterih preživelih borcev Tomšičeve brigade, da se je na strani domobrancev v zvoniku bojevala tudi neka ženska, ki naj bi bila Balantičeva žena, nima nikakršne potrditve v mrliški matični knjigi župnije Grahovo pa tudi ne v pričevanjih domačinov. Enako neutemeljeno je pisanje Matevža Haceta (Srečanje s Kajuhom, TV-15 z dne 9. julija 1969), da je Karel Destovnik-Kajuh vabil pesnika Franca Balantiča na vdajo. Stab Tomšičeve je zvedel, da je Balantič padel v Grahovem, šele iz Slovenskega doma, zato Balantiča ni mogel pozivati na vdajo (Franc Žugel-Zvone po beležki z dne 31. maja 1984).

in lesne odpadke, potem pa je vodnik Jože Pečarič zakuril. Ker ni hotelo goreti, je razbil okna in vrata, nato je potegnilo in buhnilo s silnim plamenom, ki je obliznil tudi zvonik.

Medtem so se partizani pripravljali za odvoz plena. Zbirali so vozove in živino. Tako je prišel na vrsto tudi farovski hlev, kamor sta šla po konje komandant Jože Boldan-Silni in politični komisar Ivan Božič-Jovo, pa sta v hlevu našla tudi skritega domobranca, ki sta ga takoj

Puškomitraljezca Metod Klun iz Ribnice (levo) in Ivan Klopčar iz Bizovika (srednja) ter topničar Janez Martinčič-Klopčar (desno), ki so se v Grahovem posebno izkazali. Martinčič je bil ubit iz zasede pri Perkosu po vrnitvi s Štajerskega decembra 1944, Klopčar je padel 21. marca 1945 na Selih pri Hinjač kot komandir 2. čete 2. bataljona Ljubljanske brigade, Klun pa je vojno preživel

kruto pokončala. Tudi Rafael Čož in Anton Gregorič-Jakec, ki sta šla preiskat mlin na Fužini, sta našla ranjenega domobranca in ga ustrelila. Rafael Čož je dobil v Grahovem tudi ličen voziček na gumijastih kolesih, s katerim je potem razvažal strelivo enotam na položaje, kajti prav tedaj ga je Daki imenoval za brigadnega orožarja.

Dim, plamen in vročina so domobrance kmalu nagnali v obup. Domobranec Ludve Seljak iz Šivč je skočil z zvonika, treščil na tla in se ubil. Tri druge, med njimi zagrizenega častnika Bogdana Lavriča, so pokončali zvonovi, ki so s truščem zgrmeli navzdol. Grozne smrti se je rešil le Andrej Hiti-Blažev iz Bočkovega. Ta se je iz zvonika splazil na ozko zidno polico za edino špiro in pločevino, ki sta kljubovali ognju. Na tisti polici je prebil tri dni, ne da bi se upal klicati katerega od Grahovcev na pomoč. Nazadnje je skočil v globino več kot deset metrov. Ob skoku sta mu počili stegenenci in se zarili v život. Tak se je plazil

po trebuhu tri dni proti domu, jedel pa travo. Od doma so ga prepeljali v ljubljansko bolnišnico, da so ga za silo pozdravili. Domobranska propaganda je Hitija razglasila za heroja, toda zaradi prestane groze ni bil več zanesljiv vojak.³⁴

Pomoč, ki so jo iz Cerknice 24. novembra 1943 poslali dvakrat, ob desetih in ob trinajstih, je bila prešibka in prepozna, da bi v Grahovem lahko kaj rešila. Drugi bataljon Šercerjeve je oba domobranska napada brez težav zavrnil in med spopadom zaplenil še en puškomitraljez. Pri tem se je zlasti izkazal Ivan Grižon-Ivo, merilec protitankovskega topa, ki je izšel iz Tomšičeve brigade.

Tak je bil konec domobranske postojanke v Grahovem. Šlo je za poraz, ki ga je mogoče primerjati samo s tistima v Grčaricah in na Turjaku. V Grahovem je padlo 67 sovražnikov, od tega 3 Nemci in 64 domobrancev, ki so poimensko ugotovljeni, 4 so bili hudo ranjeni, na razne načine se jih je rešilo le dvanaest. Med mrtvimi je bilo veliko belih zagrizencev ter šest preizkušenih snovalcev slovenske izdajalske vojske (Franc Kremžar-Cezar, Rado Petrovič, inž. Ludvik Seljak, Bogdan Lavrič, Lojze Debevec in Franc Balantič), od katerih je klerofašistično vodstvo veliko pričakovalo. Domobranci so izgubili tudi veliko orožja. Samo Tomšičeva brigada je zaplenila 1 minomet 81 mm, 1 težko brečo, 3 puškomitraljeze, 15 pušk, 1 brzostrelko in 2 pištoli, drugo orožje s tremi avtomobili vred je bilo uničeno v plamenih, Šercerjeva pa je med spopadi v zasedi pri Marofu tudi zaplenila dva puškomitraljeza. Poraz v Grahovem pa je povzročil predvsem velik upad domobranskega bojnega duha. Prav to pa je bilo za domobrance najhujše.

Tomšičeva brigada je imela razmeroma majhne izgube: 3 mrtve in 7 ranjenih, trije pa so tudi pobegnili. Od teh se je z orožjem uprl nekdanji semenišnik in belogardist Stanko Oblak iz Grabna pri Sv. Gregorju. Ob zajetju na Velikem Osolniku so mu partizani prizanegli s smrtjo. Kako zelo so verjeli v njegovo spreobrnitev, lahko spoznamo po tem, da so ga izbrali za sekretarja aktiva ZKM 3. čete 2. bataljona, vendar ni mogel iz svoje kože. Med pobegom iz Grahovega proti Radleku je od partizanske patrulje s prevaro izvabil znake razpoznavanja, nato pa skušal soborce še razorožiti. Vendar je bil eden izmed njih spretnejši in hitrejši; ranili so ga, ujeli, zvezali in privedli pred vojaško sodišče, ki ga je na Radleku 24. novembra 1943 obsodilo na smrt.³⁵

Poveljniško urejanje, rušenje cest in novačenje

Drugi in četrti bataljon Tomšičeve sta Grahovo zapustila šele 24. novembra okoli poldne. Še prej so intendanti namesto zajtrka in kosila borcem razdelili celo peko kruha, več kakor sto hlebov, namenjenih sicer za domobransko posadko, ki pa je ni bilo več. Odpeljati je bilo treba ogromen plen. Intendanti so poskrbeli, da po zmagi partizanom ne bi ničesar manjkalo. Poleg moke, masti, mesa in drugih živil so naložili na vozove tudi sode z vinom in blago za oblačila, napregli pa farovške in druge konje. Dolg sprevod je odrinil po cesti čez Bločice, Bloško Polico in Novo vas v Metulje, ranjence pa so odpeljali najprej na Ulako, od tam pa na dveh vozovih z volovsko vprego proti Babnemu Polju. Istočasno so iz obeh bataljonov odbrali sedem preverjenih partizanov, večinoma mizarjev in tesarjev, ki jih je vodil Vinko Andoljšek iz Hrovače. Dobili so nalogo, da v Berinščkovi dragi zgradijo prikrito bolnišnično barako, ki jo je bolnišnično osebje krstilo kar za barako Tomšičeve brigade. Ta voznja je bila zaradi prekopenih cest in zasek zelo počasna pa tudi žalostna, kajti med potjo je podlegel hudi rani komandir Štefan Lovšin.

V Metuljah sta bataljona pred odhodom nad Grahovo pustila svoje bolnike, ki jih je bilo kar precej. O tem, koliko je bilo tiste dni obolelih in ozeblih v Tomšičevi in Šercerjevi brigadi, nazorno priča dopis divizijskega štaba. Ta se je moral upreti povelju korpusnega štaba, naj za 1. proletarsko divizijo prispeva 200 izbranih borcev. Najprej jih je poskušal zbrati iz Šercerjeve, pa jih je nabral samo 100, torej bi jih moral vzeti še 100 iz Tomšičeve, a če bi to naredil, potem Tomšičeva ne bi bila več brigada, ampak potujoča ambulanta.

Med bolniki so v Metuljah poleg navadnih borcev ostali tudi namestnik brigadnega komandanta Jože Lepin-Ris, brigadni zobotehnik Alojz Vrhovec-Sergej, namestnik komandanta 4. bataljona Karel Kumše-Tomaž, pomočnik intendanta 4. bataljona Anton Antončič-Tone pa še komandant 1. bataljona Franc Grebenc-Lado, ki pa ga je v noči na 23. november ugonobila pljučnica.

Po vrnitvi v Metulje so partizane najprej čakale pogrebne svečanosti, katere je opravil divizijski verski referent Jože Lampret. Umrlega komandanta so pokopali na pokopališču v Novi vasi, na pogrebu pa je bilo le malo ljudi, od domačinov komaj trije. Verjetno so se bali domobrancev, ki so še prejšnjo noč šarili po Fari, da je Tomšičeva uničila njihovo postojanko v Grahovem, pa še niso verjeli.³⁶